

מאת רבי סרון א. מ.

למחקר עיוני המציג לפנינו השקפות מבוססות והמתנת בעיות בכל היסודיות הדרושה — אלא הוא בבחינת רפורטג'ה מעולה שמצוי בה יסוד אבטנטי לא-מועט. הספר נקרא מתוך ענין, הן בשל עצם הנושא והן תודות לאופן החי והתוסס בו הוא מוגש.

מן הראוי לציין מראש הימנעות מסיימת מאמירת דברים מפורשים המצויה בספרם של הוגג לקוטיוור. מצרים עומדת עתה על פרשת-דרכים בכל השטחים: בחברה ובתרבות, בדת, בכלכלה ובמדיניות. אנו אף שומעים וקוראים על נסיונות המשטר להתוות דרך למצרים: במדיניות — הרי זה „הנייטרליזם החיובי“; בחברה — סוג מסוים (או לא מסוים?) של „סוציאליזם קואופרטיבי“. אך אין הספר מבהיר תוכנו של סיסמאות אלו, אין גם מענה לשאלה האם נסיונות אלה הם ברייקיבא, או שיחלפו במרוצת השנים הקרובות. שאלות דת ומסורת הן במרכז הבעיות שהוגי-דעות במצרים מתלבטים בהן — וההדים לכך בספר הנם קלושים.

אנו ננסה לסקור את הפרשיות העיקריות שבספר בלי להסתפק בכל המקרים בהבחנות של המחברים בלבד. ראוי להן לפרשיות אלו להיות מועלות פעמים נוספות מפאת חשיבותן הרבה ועל בסיס של אינפורמציה נוספת אותה נקבל מספרים אחרים או מהעתונות.

שריפת קהיר

את נקודת-המוצא הפסיכולוגית-הציבורית — וממילא הפוליטית לתמונת „המשטר-הישן“ במצרים ולמהפכת-הקצינים היותה שריפת קהיר, ההתפרעות המחרידה שנתרחשה בקהיר-הבירה

ג'ן וסימונה לקוטיוור הנם צרפתים, שעשו קרוב לשלוש שנים במצרים (1954—1956) כשמטרתם להכיר-מקורב ולתאר את משטר-ההפיכה. כעתונאים מנוסים ומעולים הבינו בעלי-הספר כי לא יעלה בידם להבין את ההווה מבלי לפשפש בעבר. הספר מתחיל, איפוא, בכיבוש מצרים ע"י בונאפארטה — שהוא בגדר נקודת-מוצא להתפתחות מצרים החדשה.

רבים הם היתרונות העשויים לצמוח לקורא הישראלי מעיון בספר זה. מצרים היא שכנה עוינת לנו, וגבולותיה סגורים בפנינו. על כן, כל עדות נאמנה המספרת על המתרחש שם חשובה, ומסייעת בידינו להטיב-ולהכיר את שכנינו ומאפשרת לנו לנסות להעריך-מחדש — על סמך אינפורמציה נוספת, או הבחנה חדשה — פניה של מצרים לאן?

ועוד מעלה לספר. מחבריו הצרפתיים מבקשים בכנות לתהות על קוננה של מצרים, במסכימום של אוביקטיביות ובמושגים המשוחחרים מכל דעה קדומה. הגם שידועים הגבולות שהוצבו-מראש לכל נסיון כזה של גישה אוביקטיבית, הרי עצם המאמץ להתקרב אל האמת-הצרופה נודעת לו חשיבות, וחשיבות-משנה של נסיון זה טמונה בכך שהמחברים מקדישים עיקר-ספרם לתקופה של השנים האחרונות; שכן דוקא על תקופה זו חסרים אנו לרוב עדותם של משקפים אוביקטיביים. ומה-גם שבמצרים גופה נתונה כיום זכות-הדיבור הבלעדית לשופרי-התעמולה הרשמיים של המשטר, שהנם בעלי קו מגמתי מובהק; ואין תימה, איפוא, שהכנסתו של הספר למצרים נאסרה.

אולם בצד יתרונותיו אלה של הספר טמונים גם מגב-לותיו. המחברים אינם שולטים בשפה הערבית, הם מסתפקים בהתרשמות מתוך שיחות והסתכלות, ונזקקים אך מעט לעיון במקורות. מכאן, שאין הספר יכול להיחשב

בשלהי ינואר 1952, קדמה לכך כמובן „אקדמה היסטורית“. ראש ה„וּפּד“, נחאס־פחה, שהיה אובד־עצות בחפשו דרכים להתגבר על איבתו המושרשת של המלך אל מפלגתו ואל ממשלתו, נאחז ב„סוס האנגלי־בריטי“ — וניסה לרכב על רגשי־השנאה שרחשו לבריטניה ההמונים המצריים. הוא (כראש־הממשלה) תבע במפגיע מבריטניה (בניגוד לחוזה 1936 אשר כרת הוא עצמו) פינוי דחוף של איזור־התעלה; ולא — ציטט בפעולה באומות־המאוחדות והעדיף בדי־עבד „מלחמת־מחרת“ פּרטיזנית־למחצה נגד הכוחות הבריטיים שבאיזור התעלה. הוא ביצע זאת באמצעות „מתנדבים“ מסוגים שונים ובשי׳ וּוּף „משטרת־העזר“ המצרית הרשמית — וזו המונת המאורע הגורלי כפי שתוארה בספר.

על רקע פעולות תגמול בריטיות, נגד קסרקטי „משטרת־העזר“ שבאיסמעיליה (שגם אנשיה הש׳ תוצה כאמור, בהתקפות החוזרות־ונשנות על המולדת והחילים הבריטיים באיזור התעלה), פרצו מאה־עוד יום ה־26 בינואר 1952 בקהיר, שהביאו לידי שׁוּיפת חלק חשוב של בניני מרכז־העיר. שכן שׁוּוּי־העזר המצריים סבלו מספר ניכר של אבידות באותה פעולת־תגמול אנגלית (הרוגים למאות), ובעקבות הידיעות על אבידות אלו השת׳ להבו הוּוּוּות בקהיר.

כבר בשעות הבוקר המוקדמות התארגנו בקהיר 300 מאגשי „משטרת־העזר“ שיצאו מקסרקטינם בהפגנה ל״עבר אוניברסיטת גיזה (האוניברסיטה החילונית של קהיר), באוניברסיטה התקימה או־ תה שעה א־יפתה — מטעם צעירי ה„וּפּד“, „האחים המושלמים“ הקומוניסטים כאחד. האסיפה נת־ עצמה עוד יותר משנצטרפה אליהם קבוצת מפגי־ גים מהאוניברסיטה הדתית „אל־אזהר“ — וכולם יחד יצאו לזכפנה ברחובות העיר. המענין הוא פי הפגנה כביניה זו הצטיינה בקריאות תגר עזות אך לא במעשי אלימות. בשעה שהשר לענייני סעד, עובד־לפתח חטן מוּוּפּד“ נאם נאום ארוך בפני המפגינים, היה רושם ברור כי ההפגנה נמצאת תחת פיקוח ה„וּפּד“ ואין לצפות ממנה להפתעות.

אחרת היה המצב בחלקים אחרים של קהיר. קבוצה של מפגינים, כנראה מחברי „האחים־ המושלמים“ ו„הסוציאליסטים־הלאומיים“ (מפלגה

קטנה בעלת צביון פשיסטי), משראתה קצין־ משטרה שותה משקאות חריפים בחברתה של רקדנית בגווחטרת הקברט „בדיה“, הסתכסכה עם אלה בעקבות די־ודברים חריף, ושמה קץ לפרשה זו ע״י הצתת המקום ושריפתו. שריפה זו היתה „הסנונית הראשונה“. במהרה הוצת קולנוע „רי־ בולי“, מהמפוארים שבקהיר, ולאחריו קולנוע „מטרו“ ולאחר־מכן „מועדון־מירוצי־סוסים“* הבריטי, שם נמצאו אותה שעה מיופה־הכות הקנדי וסיר גיימס קרייג, מורחן ידוע ויועץ הממשלה המצרית לענייני מכס. אלה האחרונים, משניסו להימלט נדחפו חזרה ע״י ההמון לתוך הלהבות — וגורלם היה כגורל שמונה נתינים בריטיים נוספים. גיוותיהם התרוכות נסחבו בתו־ צות העיר.

כמעט בכל המקרים שאירעו עמדה המשטרה מהצד.

בהצתות שלאחר הצהריום התגלו סימנים של תכנון מדוקדק־יותר (אם כי יש הרואים את ראשית ההצתה־המאורגנת כבר בשריפתו של „רי־ בולי“): — בכל המקרים נראתה אותה קבוצה של אנשים, נושאי חומרי־ההצתה, עוברים ממקום למקום כשהם מציתים קולנוע אחד אחר משנהו. לאחר־מכן בתי־קפה ולבסוף — חנויות זרות, בנק „ברקליס“ ואחדים מבתי־המלון המפוארים. החל מ־4 אחה״צ הגיע תור חנויות היהודים ובתי־ הכנסת. אף שיטת הביצוע היתה אחידה. קבוצת ה„מבקיעים“ — דאגה לפריצת הדלתות הנעו־ לות; קבוצת ה„פורצים“ — היתה נכנסת פנימה ומניחה את חומרי התבערה. היו גם מקרים שאחדים מהפורצים עוד טרם הספיקו לצאת — וחבריהם כבר הציתו את חומרי־התבערה, ואלה שבפנים נשארו כלואים בין הלהבות.

מדוע ניתן לכוחות־ההרס להשתולל ולא הת־ ערבו כוחות־הבטחון, המשטרה והצבא? עדות על כך (אשר התרשמותם של בעלי־הספר היא כי ביסודה זוהי עדות נאמנה) אנו מוצאים במאמר שהתפרסם כעבור שבועיים ע״י מי שהיה מיני־ סטרי־הפנים ביום־המאורע, פואד סראג־אדין, ממנהיגיה הבולטים והחזקים של מפלגת ה„וּפּד“. כך כותב האיש במאמר:

* 'Lurf Club' .

עצמה ודינמיות מהפכנית יתכן כי נפלה קבוצת "הקצינים החופשיים" מארגונים מהתרתיים אחרי רים כגון "האחים המושלמים" והקבוצות השמא-ליות למיניהן, שבמצרים. השלטונות, אם אמנם חששו אז — הרי היה זה בפני הארגונים האחרים. "שריפת קהיר", יותר משסימנה את גורמי הע"ת, הצביעה על סיומה של תקופה — תקופת המפלגות והפרלמנטריות המצרית, תקופת שליטתם (העקיפה אך המוחשית) של בעלי-הקרקעות הגדולים במצרים. השלטון המלוכני, שהיה מבחינות רבות (כנראה — לדעת מתבררי-הספר) אחראי למעשה-השריפה של קהיר — השתמש במאורע זה בשביל להציג קבל-עם-זועדה את חוסר האונים של משטר ה"ופד" (שממשלתו אחזה אז, למראית עין בהגה-המדינה). אך שלטון-מלוכני זה לא הביא אותה-שעה כי בהפילו את ה"ופד" מקרב הוא את קץ המלוכה. הבסיס לשלטון המלך, במציאות המצרית, היה המשטר הפרלמנטרי כפי שהיה קיים; ובתור אלטרנטיבה לרקבון שפשה במשטר זה, לא יכלה לשמש אותה התגלמות קי-צונית של רקבון זה שמצאה אז את בטויה בדמות המלך פארוק עצמו.

במשך חצי שנה שלאחר-מכן ניסה המלך להטיל-א-טלאים, להרכיב ממשלות עם ה"ופד" ובלעדיו — ולא עלה הדבר בידיו, (שלוש ממשלות-הנפל של תקופה זו היו כולן ללא השתתפות ה"ופד").

לתוך החלל הריק שנוצר — צעד הצבא. האם היה הדבר פרי-המקרה — או שבא מכוח יזמתם של הקצינים — או שניתן לראות בכך את יד הגורל?

מצרים והמערב

בצדק רואים מחברי הספר את תחילתה של מצרים החדשה בכיבוש הארץ ע"י בונאפארטה. תוצאותיו של כיבוש זה היו הרות-גורל. החברה וההשקפה האיסלאמית — נפרצו; החל מאבק למודרניזציה תוך התנגשות בין הישן והמקובל לבין תפישת-עולם חדשה — וזרה. היה זה מאבק שראשיתו בלבד נראתה בימי מסע-נפוליון במצרים. ושכמה מחזויותיו האופייניים התבלטו

ב"12.30 נודע לי לראשונה כי מפגינים העלו את קברט, בדיה' באש ומנעו ממכביי-האש גישה אל המקום. פניתי אל מפקד המשטרה והוריתיו לירות במציתים, אם תהיינה הפרעות לכבאים. אך הוא הודיעני שהמשטרה עומדת לצד המפגינים. טלפנתי מיד לאחר-מכן אל היידר-פחה, המפקד הע"ליון של הכוחות-המזוינים, ודרשתי שהצבא יתערב במאורעות. הוא השיב כי יהיה זה בלתי-יבון להפנות את הצבא נגד העם (רבים מהקצינים הנס צעירים, ויש סכנה שיצטרפו אל המפגינים...), משניסיתי ללחוץ עליו, טען כי רק המלך רשאי להפעיל את הצבא.

"בינתיים באה הודעה ממפקד-המשטרה כי במקום אחד — לפני האופרה — ירו השוטרים על ההמון, והלז התפזר מיד. הנחתי כי מעתה "ישלטו במצב" אך ב"13.30 נודע לי על שריפת קולנוע "ריבולי". עדי-מהרה הבינותי כי כל הענין מתוכנן מראש, וללא התערבות הצבא לא ניתן יהיה להתגבר על המצב. טלפנתי אל היידר-פחה ושטחה אותה-שעה בארמון המלך. נאמר לי כי הוא בחברת המלך, דרשתי לשוחח עמו לנוכח חומרת המצב. ענה לי פקיד הארמון, בשם המלך, כי עלי למסור לו את בקשתי. הסברתי כי התערבות הצבא הכרחית. הוא הבטיח כי אקבל תשובה טלפונית בהקדם. איש לא התקשר עמי.

"ב"14.30 נסעתי אישית לארמון, שם הובטח לי כי ב"15.30 יימצא הצבא בקהיר. אולם רק ב"17.30 חזל הצבא להופיע ברחו-בותיה של קהיר, כשהוראותיו: — לא לפתוח באש!"

שריפתה של קהיר קדמה להפיכה של ה"23 ביולי 1952 בחצי-שנה. האם היה בה כדי לבשר את זו? כיום אנו רשאים להשיב כי אכן, כך היה הדבר. אולם האם ידעו לחזות-מראש את ההפיכה — אז, כאותם ימי-ינואר — מדינאים, סוציולוגים והיסטוריונים? התשובה לכך היא שלילית. "הקצינים החופשיים" היה שמו של אר-גון זעיר, שקיומו ידוע היה לשלטונות. מבחינת

בתקופת שלטונו התקיף והמעזו של מוחמד-עלי, והם העמיקו בימי יורשיו ולבשו צורות חדשות — ותוספת-דחיפות — בשבעים שנות הכיבוש הבריטי וביחוד מאז מלחמת-העולם השנייה. מאבק זה עודנו בעיצומו.

עם סילוק הממלוכים ("ע"י מוחמד עלי) הוסרה אומנם שכבת שליטים זרה ונוגשת; אבל במקום שליטים שהיו חלק מאותה החברה האיסלאמית, ובעלי אותה תודעה חברתית-תרבותית ביסודם, חדר עתה כגורם משפיע לחיי מצרים האזרח והי שליט האירופי — שבאורח-חיינו ובדרכי פעלו היה משום סתירה מוחלטת למנטליות שהיתה שוררת בארץ מזה עשרות דורות. אכן, תודות לאלה שופרו שיטות הממשל, וכן הונהג גידול-כותנה משופר, שהביא לשגשוג — אבל בראש-וראשונה לבריטים ולשכבה דקה של בעלי קנין-קרקעי גדול. הורחבה רשת התיעול, שכתוצאה מכך הוכפלו היבוי לים; אך האיכר המצרי, רוב מגינו של העם, הפך עתה — עקב ההכרח החדש בעבודה מיגיעת מתמדת, ללא עונות-רגיעה "שקטות" בחקלאות — לעבד-ממש לקרקע ולתעלה. יתרה-ימו: השגשוג הגביר את הילודה — והילדים היו ברכה רבה להוריהם הפלאחים, כי דוקא הילדים צלחו במיוחד לעבודת קטיף-הכותנה. קצב הריבוי הטבעי עלה במהירות, אך, כאחת-התוצאות, נחלות הקרקע התפצלו, עקב התרבות היוורשים במשפחות הפלחים; ועודף-אוכלוסיה הפך לבעיה חמורה של מצרים.

ראשית מצרים החדשה

מוחמד עלי ("הבקבשי" הראשון*) שתפס את השלטון במצרים — ועשה זאת בעת חולשת העות'ומנים — הוא שהחל בעצם בביצוע המודרניזציה. בשבילו לא היתה המודרניזציה בבחינת מטרה, אלא אמצעי להאדרת כוחו. המשימה היתה השגת עצמה — ומהר ככל האפשר. שיחק המזל לשליט דינמי זה ובקונסטנטינאופול הבינלאומית של מלחמת-נפוליון, ורפיונה של תורכיה אף לאחר סיום מלחמות אלו נתאפשר לו להשיג למצרים מעמד של מעצמה. לא-מעטים הם קווי-הדמיון

* הרמו כאן כמובן לורגתו של עבד-אנאצר ("בקבשי" מקביל לסגן-אלוף בצבא הישראלי).

שבין תקופת מוחמד-עלי לזו של עבד-אנאצר; ויש ענין בבדיקת אחדים מהם. האם היתה העצמה שהשיגה מצרים בזמן ההוא עצמה-של-ממש? אכן, תוך תקופה קצרה-יחסית התברר כי מפעלו של מוחמד-עלי היה מלאכותי. תעשיות ומומחים וידע שהובאו כולם מבחוץ — ללא יזמה, הון וידע מקומיים — התנדפו משחלפה ה"קוניונקטורה" של משטר מוחמד-עלי. עיקרו של הדבר אשר הנחיל מוחמד-עלי לבאים אחריו מסתכם אולי טוב-ביותר במשפט אחד של תשובתו לקונסול הצרפתי, אשר הציע למוחמד-עלי לקחת חלק בכיבוש אלג'יריה; ואלה היו דבריו: "אם זאת אעשה (הכוונה להשתתפות במסע-המלחמה באלג'יריה) כי אז ירד כבודי בעיני עמי; אך בשום פנים איני מסרב לכך מסיבות דתיות — באשר אין אני לא נוצרי ולא מושלמי בשיקולי המדיניים". הרי שהגורם הדתי הוסר כגורם מתחום-המדיניות. לגבי השליט החדש הפך השלטון למטרה זיילתית, ללא תוכן אחר נוסף.

בתום תקופתו זו של מוחמד-עלי נחשפה הארץ לחדירה מעמיקה-והולכת של המערב; תקופה שניה זו נמשכה ברציפות עד שלהי מלחמת-העולם הראשונה. ברם, לא נטעה אם נקבע כי חדירה זו יותר משפתרה בעיות ישנות יצרה בעיות חדשות. בעיות אלו הן:

- א. עודף אוכלוסיה וכתוצאה ממנו מצוקת רעב למיליוני תושבים.
- ב. נטישת דפוסי חברה מסורתיים איסלאמיים מבלי יכולת להגיע לכלל סינטזה חדשה על בסיס האיסלאם ותרבות המערב.
- ג. תסביך-נחיתות של כלל העם כלפי ה"ידע" המערבי.

המאבק המדיני

מלחמת-העולם הראשונה היתה תקופת-מפנה. עד לאותה תקופה היתה הלאומיות המצרית נחלתם של הוגי-דעות בעיקר, אשר חיפשו דרך חדשה לאורח-החיים של מצרים המושלמית, דרך שתתבסס על המסורת ועל דרישות הזמן-החדש כאחד. אולם מלחמת-העולם הראשונה מסמנת תחילתו של השלב הפוליטי-המעשי במאבק לעצמאות. היתה זו תקופה שציינה אותה "הצהרת"

אחת הישיבות הראשונות של "מועצת המהפכה": נאג'יב במרכז, עאמר לימינו ועבד-אנ-נאצר רכון אל השולחן.

החינוך. במשך כל ימי המלחמה תמך בבריטים, אך ב-13 בנובמבר 1918, בתוך המלחמה, התייצב בפני הנציב-העליון הבריטי — ודרש עצמאות למצרים (אשר לאחר פרוץ מלחמת בריטניה תורכיה, הוכרז עליה, ב-1915, כעל ארץ-חסות בריטית מפורשת). כוחה של משלחת זו היה בכך שהיא ביטאה את רצון העם לכל שדרותיו — ואכן תפסה אותה משלחת מקום בולט בהיסטוריה של מצרים. ה"ופד" הפך מושג כמעט-מיסטי בציבוריות המצרית, ונקבע כשם לאותה מפלגה שנשאה בעיקר המאבק לזכויות המדיניות של מצרים במשך למעלה מ-30 שנה.

מפלגת ה"ופד" ואחרית המשטר-הישן

קורות מפלגת ה"ופד", הן במה שפעלה והן במה שלא עשתה, מגלמות בתוכן את דברי ימי מצרים, מראשית המאבק המדיני — ועד להפיכת יולי ב-1952. כמעט כל גורם אחר שקם בצבוריות

וילסון" הנודעת, בזכות ההגדרה העצמית של עמים, תקופה בה התרחב והתבסס המעמד-הבינוני המצרי תודות להוצאות-המלחמה הגדולות שהוצאו ע"י בריטניה במצרים, בה נוצרה התחלה של פרולטריון-של-ממש בעקבות תעשיות מלחמתיות שצצו באותן שנים. "בין לילה", כביכול, הפכה מצרים מרכז צבאי וגאון-פוליטי בעל ערך בלתי-לאומי, ועם זאת החלה מתגבשת גם אינטליגנציה צעירה, של תלמידי האוניברסיטאות — שהפכו לחלוצי המלחמה הפוליטית.

ראש ה"ופד" ומיסדו, סעד-זגלול, היה האיש שנשא על שכמו את ראשית המאבק לעצמאות. בזכות תבונתו המדינית יציגתו הבלתי-פשרנית, אך עם זאת ללא-קיצוניות (מעין גאנדיזם, מהול בפיקחות-איכרים), השיגה מצרים תוך שנים ספורות הישגים שציינו ראשית נסיגתה של אירופה האימפריאליסטית משטחיה הקולוניאליים. האיש, בן למשפחת איכרים ממצרים-התחתונה, עוד הספיק בצעירותו להשתתף במרד-הנפל נגד הבריטים של ערבי-פחה בשנת 1882, אך שיתף עמם אחרי-כך פעולה במעמדו כמיניסטר-

המסורתית והבריטים — את האינטרס הזר. אך כל אחד מאלה, כשלעצמו, לא היה כשר לשליטת יחיד.

המצרית מאז החל אותו מאבק — ראשיתו נעוצה ב"הופד". בכפיפתה של מפלגה זו מצאו להם משכן בצותא פועלים, איכרים, פקידים, בני מעמד בינוני ובעלי-קרקעות גדולים כאחד. כוחה היה בעממיות שני מנהיגיה, סעד זגלול ונהאספחה, בדרכם המדינית הגמישה והמסתגלת אל תנאי החברה המצרית הקיימת ואל גתוני-הכוח, ובעי-קר בהצבת המטרה הפוליטית. ה"הופד" הצטיין בעקביות מאבקו — אך לא בעקשנותו. הוא הלך לפשרות עם הבריטים, אך מכל פשרה סחט הישג. לעולם לא היה ה"הופד" מוכן לשרוף מאחוריו את כל הגשרים — ואי-נכונותו זאת נהיתה לו, בסופו-של-דבר, לרועץ. בשתי מלחמות-העולם גילו מנהיגיו לויאליות לבריטניה — ואפילו היה זה על חשבון אבדן רב של פרסטיז'ה של ה"הופד", כפי שהיה הדבר במיוחד במלחמת-העולם השנייה (וביחוד לאחר פרשת האיום בטנקים בריטיים על פרוק מלך מצרים בראשית 1942), את עיקר חוסנו של ה"הופד" יש ליחס לעובדה שהוא הסתמך והתבסס, מצד אחד, על תמיכת אוכלוסי הכפר — ולא על ההמון והפרולטריון העירוניים ההפכי-פכים-מטבעם — ומצד שני על בעלי-הקרקעות הגדולים, אשר לגביהם דרך ה"הופד" היתה אידי-אלית-מש: התרכויות בענין המדיני, שמרנות לגבי מבנה הכפר וכלכלתו וחוסר תכנון לפיתוח תעשייתי. מטבע זה של ה"סינטיזה" המדינית-הציבורית של ה"הופד", מובנת גם נכונות הברי-טים לראות ב"הופד" גורם נוח למו"מ: כמפלגה מצרית חזקה הקרובה ביותר בגישתה השמרנית אל גגמות הכלכלה המצרית לתפישה הקולוני-אלית על משק-מצרים, שרוחה בחוגי הממשל הבריטיים, אשר נזהרו אף הם בפני פיתוחה החרושתי של הארץ ורצו לראות בה ארץ הגלם-החקלאי בראש-וראשונה. בעצם, היה ל"הופד" במשך 30 שנות קיומו רק חלק זעיר בשלטון הישיר (סיכום שנצטפה מעיד כי ב-30 שנה לא נתקיימו ממשלות-ה"הופד" אלא תשעים חודש-בל-בד — כרבע מן הזמן); אך יחד עם חוגו של המלך מתד-גיסא והבריטים מאידך-גיסא, היוה הוא את "הציר-המשולש" של שליטה והשפעה-קובעת בא-רץ. משולש זה יכול היה להתקיים כל עוד נשמר שיווי המשקל בין שלושת הגורמים. ה"הופד" ייצג בו את העם, המלך את ההיארכיה הפאודלית

● ה"הופד" היה מוכן אולי להיפטר מהמלך — אך לא היה מסוגל לשבור מעמד בעלי-הקרקעות הגדולים, ואף לא לחסל את נגע-השחיתות, שהיה חלק בלתי-נפרד ממעמד זה. גם לסלק את הבריטים מבסיסיים לא היה בהם העוז.

● המלך היה התגלמות השליטה שב-משטר. בלעדי ה"הופד" הפך הבסיס צר מכדי לשלוט.

● הבריטים לא יכלו, גם אם היו רוצים, להחזיר את גלגל ההיסטוריה אחורנית.

בטופו של דבר הופר שיווי-המשקל הפני-מי ב"משולש" זה. התנוונת המלוכה הביאה לידי חוסר-יכולת לשתף עוד פעולה (אפי-לו באירצון) עם ה"הופד". ולאחר שמוצו עד תום שלבי-ההכנה בסילוק הבריטים ממצרים העמיד הדבר את ה"הופד" בפני בעיית סילוקם המוחלט, בעיה שהנהגתו ה-כושלת לא יכלה לה.

עתה חייב היה משהו חדש להופיע על במת ההיסטוריה של מצרים.

מדינת-צבא או צבא-המדינה

תפיסת השלטון ע"י הצבא ב-23 ביולי 1952 נתקבלה באהדה כמעט-כללית במצרים. אנשי ה"הופד" ראו בפעולה זו את סילוק המלך שניסה לסלק מעל הבמה-המדינית, והחזרת שלטונם, אפילו יהיה עתה שלטון זה נשען על הצבא. השמאל קיבל אף הוא בברכה את ההפיכה, כצעד נוסף בשבירת המעמד השליט. אל האמריקאים גונב משהו אודות ההכנות להפיכה, ובבוא ההפיכה סייע שגרירם להסיר מכשולים מלפני צעדיהם הראשונים של ראשי-הקצינים. ל"אחים המושל-מיים" היו חברים ואוהדים בין "הקצינים החופ-שיים", ונדמה היה להם כי שלטון הצבא יהיה למעשה כפוף להשפעתם.

האם היה חוגי-הקצינים כלי-שרת בידי האחרים או היתה להם דרך משלהם? היתה זו הפיכה בלבד — או גם מהפכה?

השובה הבחנת מחברי הספר לגבי מוצאה של שכבת-הקצונה המצרית. מתוך עיונם מתברר כי הקצונה המצרית לא היתה בבחינת מעמד חברתי מוגדר ומטופח, דוגמת מעמד-הקצונה ביבשת אירופה — אלא קבוצה שנתלקטה מתוך שכבה רחבה מבני פקידים ממשלתיים נמוכים או בינוניים מקרב בני-משפחות של מעמד האי-כרים העצמאיים בעלי נחלות לא-גדולות, אלה שהיה ביכולתם להבטיח עתיד, ולו צנוע, לבניהם ועם "תבלין" מסוים מקרב בני משפחות מיוחסות, בעיקר ביחידות הפרשים. לקצונה זו לא היו איפוא יומרות חברתיות מיוחדות, או השקפת-עולם מיוחדת משלהם*.

ואולם ל"איכרים שבתוך הצבא" אלה היה שדה נרחב להסתכלות ולמחשבה — תחילה בימי מלחמת-העולם השניה ואחריה, ואח"כ במסע המצרי לארץ-ישראל. מלחמת 1948 היתה בשבילם מעין בית-ספר ממדרגה ראשונה במידה שהמדובר הוא בתחושת-המציאות המצרית דאז. ההכרה, שהתבשלה בכורי-היתוך זה, היתה כי מצרים זקוקה לשינוי ולטיהור. עד מהרה נתברר שלא מעור אחד היתה חבורת-הקצינים שהתלכדה באותו זמן סביב עבד-אנ-נאצר. חלקם היו ממקורבי ה"אחים המוסלמים", אלה שביקשו לפתור בעיותיה של מצרים בדרך של שיבה אל מדינת-דת וסטיה מעולם המערב; ואילו חלקם קיימו מגע הדוק עם קבוצות שמאלניות. אך משותפת לכולם היתה שלילת המשטר הקיים. משעלו הקצינים לשלטון — פרו-גרמה חיובית לא היתה להם בנמצא, את התרופה למחלותיה של מצרים קיוו למצוא בדרך אִמפִּירית, בכוח חיוניותם, אמנותם, ובזכות אותו כושר-תמרון אשר למדו בבית-האולפן הצבאי.

הקרע הפנימי בתוך "חבורת הקצינים"

המענין הוא כי הנציג העקבי לדרך-מחשבתם זו של הקצינים בתקופה שלפני תפיסת-השלטון

* אם כי אין פירושו של הדבר כי לא טופחה בשכבה זו רוח חוקה-למדי של קבוצה סגורה-אכסלקלויבית. — המער.

על ידם — ובעצם גם בתקופה שלאחר-כך — איננו עבד-אנ-נאצר, זו הדמות המרכזית שבחבורה מאז ראשיתה, אלא דוקא אותו אדם בעל הפרסטיגיה בצבא-שנקרא עלי-ידי החבורה ברגע האחרון לעמוד בראשה על מנת שישמש "שלט" לשלטון החדש, שלט שאותו הציגו לפנייהם לר"א-הציבור, רק עם עלותם לשלטון — הלא-הוא גנרל נגיב. שתי פנים לו לנגיב. נגיב אחד הוא המנהיג העממי המשכו הישיר של סעד זגלול ונחאס-פחה — אהוב העם והתגלמותו. נגיב השני הוא איש-צבא, שנטל סמכויות לידינו ע"מ לבצע משימה — ומשבוצעה המשימה חייב היה, לדעתו, הצבא לפנות מקום לאזרחים ולדמוקרטיה. אחרת חשב עבד-אנ-נאצר, עכ"פ בשנה השלישית לשלטון ה"חבורה": — בשבילו הדרך של שיבה לקסרקטין היתה דרך של נסיגה. דיכוי המפלגות ופירוק כוחם של בעלי הקנין הגדול היו, לפי השקפתו, הישגי המשטר, הישגים שאין עוד לותר עליהם. שמירה על הישגים אלה — כך סבר — תתכן רק ע"י שלטון הצבא. התוצאה ידועה: נאגיב סולק; המשטר לבש אופי חדש — הצבא הפך להיות נושא בלעדי של המשטר ותכליתו, כאחד; החלה תקופת ה"נאצריים".

משטר ההפיכה

ניתן להבחין בשתי תקופות-יסוד במשטר החדש במצרים. הראשונה — תקופת שלטון "החבורה" (ה"חזנטה" לפי הביטוי הספרדי שהגו שגור באנגלית), שנסתיימה למעשה עם נפילת נאגיב. השניה החלה עם עלות עבד-אנ-נאצר לנשיאות, והפיכתו למושלה היחיד של מצרים.

בתקופה הראשונה האחריות היא קיבוצית, אף כי לנאצר שמורה עמדת-מפתח. בתקופה זו מצ"ל יחזה "החבורה" לעמוד בכבוד במבחן השליטה במספר בעיות פנים וחוץ כאחד.

באמצעות הרפורמה האגררית נשבר מעמד בעלי הקנין הגדולים, והשפעתם של אלה על השלטון חוסלה כליל. נסיונות האיגודים-המקצועיים, בהכ" ונת קבוצות שמאלניות, "להכתיב" תנאים למשטר דוכאו ביד חזקה (כולל תליות של ראשי-שוב-תים), הוא הדין היה לגבי "האחים המוסלמים" וה"ופד". כל אותם חוגים, שחשבו בתחילה כי

מרכזי חוק, והיארכיה מרכזית מוצקת, הם הכרח לקיומה התקין של המדינה, שמשקה כולו מושתת על משטר חלוקת מים ארצית.

אכן, עבד-אנ-נאצר לא התקשה לבצר את של-טון היחיד שלו. התפוררות החבורה החלה ברגע שנתגלעו חילוקי דעות עקרוניים. היו כאלה שצי-דדו בעמדת נגיב, כי הצבא עשה את שלו וכבר מילא יעודו. אלה "נופו" לראשונה ע"י נאצר. השמאלניים נופו לאחר מכן. דרכם היתה חד-משמעית מדי, בשביל מצרים בכלל ובשביל נאצר בפרט. אף באלה טיפל נאצר ללא הססנות, גם בעלי האמביציות האישיות ה"מופרזות" הור-חקו. נאצר נשאר עם חוג קטן של מקורבים. אך כדי-בד לא יצא מזה הצבא בכללו מפסיד. קציני-צבא תפשו יותר ויותר עמדות-מפתח במשק המדינה ובשירות הממשלתי. מעמד הצבא הלך והשתפר, תוך כדי תהליך של אינדוקטרינציה מתמדת בקרב הקצונה.

תעמולת הרפורמה האגררית: פלאח מוצג כמקבל שכר-היבול הראשון מנחלתו החדשה.

בעיות

מאותו רגע שהושג, ב-1954, ההסכם על פינוי התעלה הפכה שאלת היחסים עם המערב מבעית-יסוד פנימית לבעית-יסוד חיצונית. בעוד שמדי-נאי המערב היו בדעה כי שחרורה הלאומי המלא של מצרים מחסל את הגורמים למחלוקת בינם לבין מצרים, ונטו לחשוב כי מעתה צפוי שיתוף פעולה הדוק וביחוד בשטח הגנת המזרח-התיכון — הוכיח עבד-אנ-נאצר כי בסיס כזה אינו לאמי-תו-שלי-דבר בנמצא.

האנטי-מערביות לא היתה תופעה חולפת, וכר-רח מדיני זמני בלבד, אלא נתגלתה כגורם אמו-ציונלי רבי-עצמה, שנאצר הפכו ליסוד במדיניותו, ולאמצעי להאדרת שמו וביסוס מנהיגותו, במצרים ובעולם הערבי כאחד.

תוך כדי קריאה אנו עוקבים אחר תקופת הת-פתחות, בה יחסי נאצר עם המערב מתדרדרים והולכים. לראשונה — התחמקות מכל התקשרות ל"הגנה הדרדית" או מהשתתפות במסגרת הגנתית כללית של המזרח-התיכון; אח"כ — ההתנגדות לברית-בגדאד (שכתוצאה מהגורם הראשון הוקמה לבסוף, בלי מצרים, כתחליף ל"פיקוד-המזרח-

"על כנפי הצבא" הגיע תורם לשלוט, או לשלוט-מחדש — למדו עד-מהרה לקח.

האכזבה היתה הדרדית: לא רק זו של "בעלי התקוות" מנאצר — אלא גם של נאצר מ"בעלי התקוות". "הקמנו גשר — אך איש לא עבר עליו עמנו", אמר נאצר באחת משיחותיו על ה"פילור-סופיה של ההפיכה".

במדיניות-החוץ זכו הקצינים בתקופה הראשונה להצלחות חלקיות בסודאן, כששליחותיהם של נגיב (סודני-למחצה לפי מוצאו) וצלאח סאלם הוכתרו בהצלחה ועוררו גל של אהדה. תוך-כדי-כך הצליחה שם המפלגה הפרו-מצרית לעלות לשלטון בעזרת נאצר. הישג רבי-רושם יותר היתה הצלחת המשטר במו"מ עם הבריטים לפינוי התע-לה. סיומו המוצלח של מו"מ זה ע"י נאצר הוא הפותח את תקופת נשיאות-נאצר.

בתקופה השניה שלטונו של נאצר הוא דקטטורי — אורח-שלטון ההולם כל כך את מצרים (דבר שאנו למדים ממהלך כל ההיסטוריה שלה, עוד מימי הפרעונים), שהרי זוהי ארץ בה שלטון

רעיון איחוד-ערב

אין המחברים נוגעים בפרשה זו, אולי מתוך כך שבכלל לא ירדו כמעט לחקר טבעה של הלאומיות הערבית והמאבק הרעיוני הפנימי במצרים. אבל עם זאת ישנה גם מידה רבה של אמת-היסטורית בהתעלמותם מנושא זה. רעיון האיחוד-הערבי אינו „מוצר מצרי“, לאורך כל דפי הספר אנו חשים כי העלילה המתרקמת שם היא לאומית-מצרית, שצמחה מתוך תנאיה המיוחדים של הארץ החל עוד מעברה הפרעוני — כשהאיסלם מבחינה זו, הוא חלק ממצרים, ולא להיפך —

וכלה במאבקה נגד בריטניה. ואמנם ניתן לומר כי נאצר „הדביק“ למשטר רעיון זה של איחוד-ערב בשלב מסוים בדרכו האמפירית, משנתגבשה אצלו ההכרה שלמצרים נועד „יעוד-עולמי“, בתורת שלושת המעגלים שלו, שמהם „המעגל הקרוב ביותר“ הוא העולם הערבי.

המצוקה הכלכלית

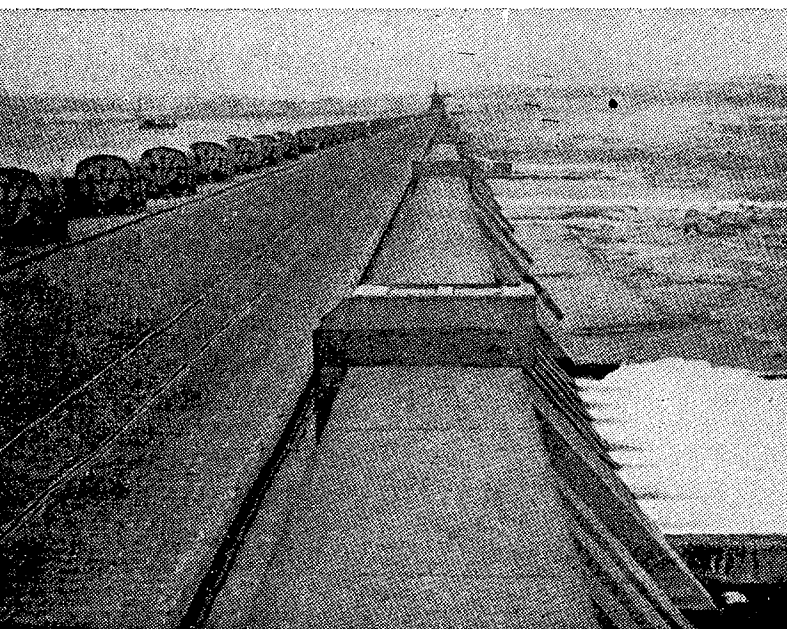
עודף האוכלוסיה היא בעיתה העיקרית של מצרים. מכאן, שכל תכנית כלכלית בעלת-ממדים

התיכון“); אחר-כך ועידת בנדונג, „עיסקת-הנשק“ הצ'כית והלאמת התעלה. עד לימים האחרונים האלה בסיס-היחסים הוא חשדנות ואי-אמון כלפי המערב — שנתלוה להם במשך שנים אמון בברית-המועצות שכמעט-ולא-ניתן-לערערו (גם במצבים בהם נראה היה כי תמיכתה של זו בפעילות קומוניסטית בארצות-ערב עוד-מעט ומסכנת את עצם קיומה של מדינת-קע“).

בעלי-הספר מבקרים את מדיניות המערב כלפי מצרים ומקבלים את הגרסה המצרית, לפיה התנאים שהציג המערב (המדובר הוא בראש-וראשונה בארה“ב), היו כאלה שלא איפשרו למצרים לשתף פעולה עמו. דעה זו מקובלת על כל „פייסני נאצר“ שבמערב, אך „הפייסנים המערביים“ מזה והמחברים מזה רואים את העובדות ואינם מוכנים להוציא את כל המסקנות. מדיניות נאצר ומעמד מנהיגותו היו תמיד בסימן-עליה משהצליח „לבעוט בעכוזו של המערב“. הגורם האמוציונלי האנטי-מערבי הוא שהיה שורש וב-סיס לשלטונו, והמחשבה לסיסמת הלאומיות-הערבית הנישאת באמתחתו. הסדר עם המערב עלול, איפוא, להיות בשביל נאצר בבחינת קץ-הנאצריזם“ — אלא-אם-כן יהיה זה הסדר במו-שגי ה„שולחן-הערוך“ שטופחו ע“י נאצר עצמו

וההולם את שאיפותיו על מלוא דקדוקיהם: הכרה בעבר-אנ-נאצר כמנהיג העולם הערבי; יד-חפ-שית לפעולתו בארצות-ערב ונישול המערב מ-עמדותיו ומנכסיו שבכל ארצות-ערב — לטובת נאצר. אכן, הסדר כזה יהלום את נאצר, באשר כך יוכל להגשים חוזק איחוד-ערב בהנהגתו, תוך ניצול אוצרות-הטבע של ערב מזה ופתרון בעיות הכלכלה המצרית, מזה.

סדר אסואן — נבנה
ב-1905 ע"י מהנדסים
בריטיים

— בין שזהו „סכר אסואן“, תכנית „החומש“ לתיעוש, או התכנית החדשה שצצה לאחרונה, היא תכנית „העמק השני“ — אינה בגדר „תכנית“ בלבד אלא דבר אשר נאצר משתדל להפכו למעין אמונה ומיתוס. השפעת מיתוס כזה על העם זהה, בערך, כתופעה עם השפעת הסמים המשכרים; אותם רגילים מצרים כה רבים לעשן כפרטים; השפעה, המעתיקה אותם מהמציאות העכורה אל עולם דמיוני, שכולו טוב.

נאצר כמות-שהוא

לית-מאן-דפליג כי נאצר הוא שליטה של מצרים והקובע את מדיניותה. מה הם הקיים המיזרחיים המציינים את דמותו?

אין נאצר טיפוס של מנהיג-עממי, דוגמת סעדי זגלול, נחאסי-פחה או נגיב — מנהיגים שהבינו לרוח העם וידעו לותר לו. נאצר, לעומת זאת, הנו בבחינת „חזוה“ הרואה את הנולד, המציב לעצמו מטרות, והמוכן „להוליד את עמו“ אל המטרה הנכספת ללא התחשבות בקרבנות וברגשות העם האמיתיים.

היו לנאצר שעות גדולות, כאשר העם האמין כמעט כי הסבל והמצוקה, הדיכוי והיד החזקה אמנם מולכים לקראת משהו טוב-יותר מהמציאות האפורה והקשה. אך נאצר אינו מצליח לפרוע את התחייבויותיו לזמן-ארוך — ובעם מקננת לא-במעט אכזבה ממנו. מאידך גיסא, האפוטרופוסות אשר נאצר נטל לעצמו על רעיון האיחוד-הערבי, והעובדה שהוא אף מגשימו בפועל, מקנים לו מעמד-מנהיגות בארצות ערב האחרות. ברם, גם על סוריה — שקיבלה אשתקד באהדה את מרות נאצר ומרות המצרים — עובר תהליך של התפקחות; כי אף הסורים מתקשים לחיות לאורו המחמם של רעיון איחוד-ערב (והלא הסורים, בצדק, רואים עצמם כחלוצי רעיון זה) כאשר במציאות מלווה הדבר במדיניות שמורגשים בה יסודות של שעבוד והשתלטות.

נאצר איננו דמות אידיאליסט, דוגמת המהפכנים הגדולים בהיסטוריה. הוא מדינאי ריאלי, השוקל לגופו-של-עצמו, איסטרטג פוליטי היודע היטב לקבוע לעצמו עדיפויות של שעה, מה

ניתן להשיג ומה כדאי להשיג. היעדרם של עקרונות בדרכו המדינית מביאו לידי מדיניות-חוץ אופורטוניסטית שפירושה: — אויבי אויבי הם ירידי. „ניטראליות חיובית“ נוסח-נאצר איננה אומרת יחס שווה לשני הגושים העולמיים — אלא הסתייעות בצד אחד כנגד השני.

אינתימה אף בכך שהארגון הפוליטי „ארגון השחרור“, אותו הקים בעבר המשטר, נכשל. אין העם מוצא לעצמו מקום במסגרת אשר במהותה היא מכשיר-עוזר בידיו של השליט. נראה כי הוא הדין לגבי הארגון החדש, „האיחוד הלאומי“, שהקמתו במצרים מתמשכת זמן רב, ובסוריה נתקלת בקשיים רבים.

הקיימת אפוזיציה לנאצר?

כאמור, אין הספר מתימר לענות על שאלה זו. די למחברים בתיאור המפלגות והקבוצות הפוליטיות של מצרים. (בעיקרו-של-דבר, כפי שהן נתקיימו או התפתחו עד לבוא המשטר-החדש). המחברים מצביעים על יעילותם של שירותי-הבטחון. ברם, הקורא בעיון ספר זה — לא יעלמו מעיניו שני זחינות-יסוד אלה:

- העם המצרי זקוק לשלטון מרכזי חזק, העם רגיל להיות „נשלט“. בהיסטוריה של מצרים מעטות תופעות של התמרדות נגד השלטון. כל זאת — במאות-השנים שבהן לא שפר גודל המצרים מבחינת השליטים, שהיו תכופות קשוחים ואכזריים, הבזים לעם ואינם חלק ממנו.
- המחברים מלמדים אותנו אך מעט על התמורות החברתיות במצרים. בולטת ה-עובדה ששכבה חדשה של אינטליגנציה מצרית עומדת *בראשית-התהוותה. אך עדיין ההתלבטויות בשאלות חברה, תרבות ודת הן נחלת יחידים — והפתרונות, אליהם הגיעו הללו, הם לעתים-מוזמנות יותר בגדר חיקוי מאשר יצירה מקורית. אופוזיציה של ממש היא, לכן, חזות רחוקה לכשתיוצר אֶליטה חברתית חדשה. לפי טעה — הצבא הוא תחליף לאֶליטה זו.